

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 13 Sayı: 70 Nisan 2020 & Volume: 13 Issue: 70 April 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2020.4108>

KÖTÜLÜK PROBLEMİNİN TEOLOJİK İZAHI VE PETER BERGER'İN TEODİSE ANLAYIŞI THE THEOLOGICAL EXPLANATION OF THE EVIL PROBLEM AND THE APPROACH OF THE PETER BERGER TO THE THOUGHTS*

Mehmet Zeki DUMAN**

Öz

İlahi adalet (teodise) konusu, felsefe ve teolojinin en kadim soru(n)larından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Varoluşsal bir problem olarak insanın genelde evreni, yaşamı ve dünyayı anlama çabasıyla, özelde de günlük yaşamda karşılaşılan kötülüklerin müsebbibi olarak Tanrının görülmesiyle doğrudan ilişkilendirilen bu sorun gerek Batı felsefe tarihinde gerekse İslam felsefesi içinde önemini korumaya devam etmektedir. Kötülük olgusu, insanın ontolojik kaygılarının bir yansıması olduğu kadar yaşamı kuşatan olayların anlamlandırılması çabasını da içeren metafiziksel bir sorundur. Zira insanlar günlük yaşamlarında karşılaştıkları iyilik ve kötülük kabilinden her tür olayı belli bir mantık silsilesi ve anlam çerçevesi içinde anlamak ve anlamlandırmak istemişlerdir. Diğer bir deyişle etrafta olup biten hiçbir şey, öylesine kendiliğinden vuku bulmadığına göre bunların izah edilmesi bir zaruret halini almıştır. Nitekim tarihsel kayıtlar ve kutsal metinler bize, geçmişte meydana gelmiş olan ve çoğunlukla insanların kötülüğe maruz kalmasına ve bazen de yok olmasına neden olan olayların bir sebebi ve müsebbibi olduğunu sürekli hatırlatmaya çalışır. Teodise, aynı zamanda sadece hayatı ve olayları anlamaya çalışan filozofların değil, sıradan insanların da ilgisini çeken bir konu olmuştur. Temelde dünyada neden kötülük var? ve Tanrı neden bu kötülüğe izin veriyor? Soruları etrafında şekillenen bu sorun, birçok teolog gibi genelde dinin sosyal gerçekliği üzerinde yapmış olduğu çalışmalarla bilinen Peter Berger'in de ilgisini çekmiştir. Yazarın söz konusu soruna ilişkin tespitleri içeren bu metin, aynı zamanda teodisenin Batı ve İslam felsefesindeki yeri üzerinde de durulacaktır.

Anahtar Kavramlar: İlahi Adalet (teodise), Kötülük Problemi, İyilik, Tanrı Savunması, Teizmin Tanrı Anlayışı.

Abstract

The subject of divine justice (theodicy) is one of the oldest questions (n) of philosophy and theology. This problem, which is directly related to the existence of God as an existential problem, as an attempt to understand the universe, life and world in general and the evils encountered in daily life in particular, continues to maintain its importance both in the history of Western philosophy and in the Islamic philosophy. The phenomenon of evil is a reflection of man's ontological concerns, as well as a metaphysical problem, including the attempt to make sense of events that encompass life. Because people wanted to understand and understand all kinds of events in their daily lives in a certain sense of logic and meaning. In other words, since nothing is happening so spontaneously, it has become a necessity to explain these things. In fact, historical records and sacred texts try to remind us that there has been a cause and cause of events that have occurred in the past and that have caused people to be exposed to evil and sometimes disappear. Theodicy has also been the subject of ordinary people, not only of philosophers who try to understand life and events. Basically, why in the world is there evil? And why does God allow this evil? This problem, shaped around his questions, has attracted the attention of Peter Berger, who, like many theologians, is generally known for his work on the social reality of religion. This text, which includes the author's findings on the problem, will also be emphasized on the place of theodicy in Western and Islamic philosophy.

Keywords: Divine Justice (theodicy), Evil Problem, Goodness, God Defence, Theism of God.

* Bu makale, 03-04.05.2019 tarihleri arasında Malatya'da düzenlenen III. Sosyoloji ve Ekonomi Kongresinde "Peter L. Berger'in İlahi Adalet (Teodise) Sorununa Yaklaşımı" adıyla sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Giriş

İnsanlar tarih boyunca hem doğada meydana gelen felaketlerin fiziksel nedenlerini açıklamaya hem de bu felaketlerin yol açtığı kötülüklerin teolojik kökenlerini anlamaya çalışmışlardır. Çoğunlukla bir anda ortaya çıkıp binlerce insanın ölümüne yol açan deprem, tsunami, kuraklık, hastalık, kıtlık veya savaş gibi olaylar, bilim tarihinde bir kötülük problemi olarak ele alınmış ve bu problem genellikle 'takdiri ilahi öğretisi' çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bunun yanından insan, kendi iradesi dışında gerçekleşen bu olayların sadece metafiziksel bir yanının olduğuna ve bu olayların Tanrı iradesinin bir tesellisi olarak gerçekleştiğine inanmakla kalmamış aynı zamanda Tanrının, bu olayların meydana gelmesine neden izin verdiğini veya buna neden engel olmadığını da sorgulamaya çalışmıştır.

Kutsal metinler, felsefe ve dinler tarihinin her döneminde uzun tartışmalara yol açan bu sorgulamayı insanın yaratılış amacı/hikayesi içinde değerlendirmiştir. Buna göre insan dediğimiz varlık aslında garip (yani ilahi huzurdan atılmış) bir varlıktır. İnsan dünyada bir misafirdir ve bir misafir gibi yaşmalıdır. Dünyayı kendi evi gibi görmemeli, yolda olduğunu unutmamalı ve dünya hayatının geçiciliğine kanmamalıdır. İlahi dinlere göre çoğu kez bu gerçeğin farkında olmaksızın yaşayan ve hiç ölmeyecekmiş gibi davranan insanın en büyük yanlıgısı da budur. Nitekim dini metinlerde sık sık insanın hüsranda olduğunu ve bu dünyaya aşırı önem vermesinin ne kadar beyhude bir çaba olduğunu vurgulamaya çalışır.

Dini öğretinin insanı garip bir varlık olarak tanımlamasının temel nedeni, insanın esas yurdu olan cennetten kovulmuş olmasıdır. Buna göre dünyaya gönderilmiş olan insan ancak cüz'i bir iradeye sahip olabilir ve bu cüz'i irade ona kendi eylemlerinden sorumlu olma yükümlülüğünü yüklediği gibi özgür bir varlık olarak davranabilme imkânını da vermiştir. Ancak her ne kadar insanın özgür olması bireysel özerkliği açısından önemli olsa da aslında onun bilgisi, iradesi ve gücü söz konusu olduğunda bunların çok da yeterli olmadığı açıktır. İnsanın güçsüzlüğünü ortaya koyan bu durum karşımıza iki temel soru (n)u da çıkarmaktadır. Bu sorunlardan ilki insanın eylemlerine ilişkin olanıdır. Yani yeryüzünde açığı çektiren, gözü yaşlı döktüren, zulmeden, yakıp yıkan bir varlık olarak insanın çoğu kez kötülük işlediğine ve bu kötülüklerin genelde karşılıksız kalmadığına yöneliktir.

İkincisi de Tanrının takdirine ilişkin olanıdır. Örneğin doğal felaketler nedeniyle binlerce insan hayatını kaybetmeye devam etmektedir. Dolayısıyla hem bu felaketlere hem de insanın yapmış olduğu kötülüklerle karşı Tanrının neden sessiz kaldığı sorusu, teolojik ve epistemolojik açıdan sorun olmaya devam etmiştir. Felsefi açıdan da bakıldığında bu soru(n) her dönemde gündeme gelmiştir. Örneğin İlkçağda Eflatun, Orta çağda Saint Augustine ve Thomas Aquinas bu konularda ilk değerlendirmelerde bulunan filozoflardır. Bu dönemin Hristiyan felsefesinde kötülük problemi iyinin yokluğuna yorumlanmıştır. Ancak başta Hristiyanlık inancı olmak üzere dini öğretilerin kötülük problemine ilişkin ortaya koyduğu görüşlerin hem tartışmaya açık olduklarını hem de herkesin üzerinde ittifak edebileceği konular olmaktan uzak olduklarını söylemek mümkündür.

Nitekim dini öğretilere bakıldığında tartışmalı bir konu olarak karşımıza çıkan kötülük probleminin; yani adil, kudretli ve mutlak iyi olan bir Tanrı'nın yarattığı evrende kötülüklerin engellenememesi konusunda da farklı görüşlerin söz konusu olduğu görülecektir. Bu görüşleri kendi içinde kabaca üç gruba ayırabiliriz (Yasa, 2016, 75-76; Manafov, 2019, 194; Akti, 2018, 101). *Birincisi*, kötülük problemine daha çok Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi *teistik dinlerin* içinden bakanlar ki, -bunlar, çoğu kez farklı görüşlere sahip olsalar da nihayetinde Tanrı'nın inayetini her şeyin üstünde tuttıkları için aynı noktalarda buluşabilmişlerdir- her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, ezeli ve ebedi, yaratıcı ve koruyucu, rahmetli ve merhametli olan bir Tanrının var olduğuna ve Onun, kötülüklerden münezzeh olduğuna hükmetmişlerdir.

Tesitlere göre kötülük Tanrının zâtı ve sıfatıyla ilgili bir problem olamaz, aksine insanın kendi doğası ve kusuruyla ilgili olabilir. Kötülük, insanın yapmış olduğu hatanın, gösterdiği bencilliğin, bilgiçliğin ve sergilediği kibrinin bir tezahürü ve neticesidir. Bazı teistler kötülüğü ontolojik olarak reddetmeye diğer bir kısmı da kötülüğün varlığını yadsımamakla beraber onu meydana gelen nedenlere dikkat çekmeye çalışmışlardır. Yani kötülüklerin de bir amacı ve hikmeti olabileceğine işaret etmişlerdir. Onlara göre insan, bu hikmetin nedenini anlamaya çalışmalıdır. Tanrı eğer kötülüklerin yaşanmasına izin veriyorsa mutlaka bunun bir nedeni vardır ve Tanrı hiçbir zaman kendi kullarına zulmetmez. *İkincisi*, dünyadaki düzensizlik, kötülük ve belirsizlikten yola çıkarak Tanrı'nın yokluğunu ispatlamaya ve yeryüzünde yaşanan kötülükleri belli bir neden ve sonuç ilişkisi içinde açıklamaya çalışan ateistlerdir.

Onlar, Tanrıya atfedilen yüce niteliklerin (sıfatların) diğer bir deyişle aşkın bir Tanrı anlayışının dünyada yaşanmakta olan kötülüklerle bağdaşamayacağını, bir yandan kötülükler yaşanırken, diğer yandan iyi olan Tanrının bunlara müdahale etmemesinin olsa olsa onun yokluğuna delalet ettiğini iddia etmişlerdir. Dünyadaki kötülükler karşısında insanın elini kolunu bağlı bir şekilde bırakan Tanrıya karşı isyan ederek, ahlaki açıdan onu protesto etmeye çalışmışlardır. Aynı şekilde bir problem alanı olarak kötülüğün müsebbibi olmayan bir Tanrıya yüklemenin hatalı olduğunu, zira insanın doğası gereği zaten kötülük işlemeye meyyal bir varlık olduğunu belirtmişlerdir. Üçüncüsü, soruna farklı yaklaşan bir kesim de deistlerdir ve onlara göre mükemmel olan Tanrı dünyadaki düzensizliklerle ve kötülüklerle yan yana düşünülemez.

1. Kötülük Problemine Tarihsel ve Teolojik Bir Bakış

Kötülük problemine ilişkin tartışmaların kökenini yukarıda da vurgulandığı gibi Antikçağ Yunan felsefesinden başlatarak günümüze kadar getirmemiz mümkündür. Bilindiği gibi Yunan Filozoflarından Thales'in başlattığı bu tartışmalar, başta 'iyi ve kötü birdir" diyen Herakleitos, Empedokles, Sofistler, Platon ve Aristoteles olmak üzere Helenistik düşünürlerinden Epikuros, Stoacılar ve Yeni Platoncu'lardan günümüze kadar gelmiştir (Öktem, 2018, 641-661). Bir problem alanı olarak kötülüğün tarihin her döneminde gündeme gelmesinin temel nedeni ise, dünyamızda iyilikler yanında belki daha fazla kötülüklerin yaşanmış ve yaşanmakta olmasıdır. Nitekim tarihsel kayıtlar da bize her zaman için olmasa da genellikle savaşların, çatışmaların ve şiddetin eksik olmadığı dolayısıyla iyilikten çok kötülüğün baskın olduğu bir dünyanın varlığını göstermiştir.

Yaşanan kötülüklerden veya doğal afetlerden en çok da çocukların, kadınların, yaşlıların, engelli ve dezavantajlı grupların etkilenmesi, bazı kesimlerin kötülüklerle engel olmadığı veya olmak istemediğini düşündükleri Tanrı'nın varlığını, gücünü, iradesini ve niyetini sorgulamalarına yol açmıştır. Aslında yaşanan kötülükler sadece düşünürlerin değil, sıradan insanların da ilgisini ve merakını çekmiştir. Her zaman için insanlar kötülüğü anlamaya, üzerinde düşünmeye, fikir yürütmeye, nedenleri araştırmaya ve sebeplerini bulmaya çalışmışlardır (Yüce, 2016, 185). Dolayısıyla sadece din felsefesinin değil, teoloji, ahlak ve ontoloji gibi birçok disiplinin de sorunu olan bu derin mevzu, insanların bütün hayatlarını etkileyerek inançlarında şüpheye düşmelerine kimi zaman da imanlarını kaybetmelerine veya inandıkları görüşe daha fazla bağlanmalarına neden olmuştur (Özcan-Çam, 2019, 63).

Ancak, kendi içinde son derece tartışmalı olan ve teoloji ile felsefenin kadim bir sorunu olarak karşımıza çıkan/çıkarılan kötülüğün en başta tanımı sorunlu görünmektedir. Zira kötülükten kasıt nedir? kötülük yokluktan mıdır? Kötülük kişiye göre değişir mi? İyilik için kötülük gerekli midir? gibi sorular, kötülüğün doğasına ilişkin birçok tartışmayı da beraberinde getirmektedir. Ancak burada kötülük, genellikle insanın maruz kalmak istemediği çoğunlukla da iradesi dışında gerçekleşip onun yaşamını olumsuz yönde etkilediği duygu ve olaylar için kullanılmıştır. İnsan için bu duygu ve olayların olumsuz etkileri yanında esasen bunların neden meydana geldiği sorusu daha önemli bir hâl almıştır. Çünkü insan bir yandan acıdan kaçınırken ve buna ilişkin herhangi bir müdahalesi söz konusu değilken neden acıya maruz kaldığının nedenini öğrenmeye ve bunu anlamak ve anlamlandırmak için de zihinsel bir arayışa girmeye çalışır.

Teolojik açıdan baktığımızda kötülük probleminin genellikle "varlıkların ezeli kaynağı olan, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve sonsuz iyi olan bir Tanrı ile evrendeki kötülüklerin varlığı nasıl açıklanabilir?" sorusu etrafında şekillendiğini görüyoruz (Akti, 2018, 21). Ancak ister teist isterse ateist olsun fark etmez nihayetinde insanlar kötülüğü anlamak ve açıklamak ihtiyacını hissetmişlerdir. İnsanların bu konularla ilgili çoğu zaman farklı açıklamalarda bulunmalarının temel nedeni ise, evrenin yaratıcısı olduğuna inandıkları Tanrının nasıl oluyor da insana acı veren şeylerin varlığına izin verdiğini düşünmeleridir. Eğer Tanrı 'her şeye gücü yeten' ve tamamen 'iyi' ise, dünyada neden bu kadar sebepsiz kötülük meydana gelmektedir? (Madden, 2009, 151). Tanrı, kötülüğün ve acının olmadığı iyilik dolu bir dünya yaratamaz mıydı? (Çevik, 2003, 26) şeklinde devam eden birçok soru(n), insanların sadece kötülüğü değil, aynı zamanda Tanrı'yı da sorgulamalarına neden olmuştur.

Nitekim ilgili ilk tarihsel kayıtlar bile ki- sayısız medeniyetin temelini atmış olan ve aynı zamanda ilk yazıyı bulan Sümerlere aittir- ilk aşamada kötülük fiilinin kendisinden çok bu kötülüğe izin veren Tanrının sorgulanmaya çalışıldığını görmekteyiz. Çok tanrılı inanca sahip Sümerlerde büyük tanrılar çok yoğun oldukları düşünüldüğünden olsa gerektir, insanlar genellikle kişisel olarak kendi yarattıkları tanrularına taleplerini veya şikâyetlerini bildirmişlerdir. Örneğin Kramer'in (2017:148-149) aşağıda aktardığı pasajda iyi kalpli bir adam olan Sümerli Eyüp, kendi tanrısına yalvarırken şikâyetçi olmak bir yana tanrısına

ona övgüler yağdırmaya ve lütfkâr olduğunu hissettirmeye ama daha da önemlisi başına gelen kötülüğün müsebbibi olarak tanrısını değil, kendisini gördüğünü itiraf etmeye çalışmıştır:

- Düşmanı olmadığım çobanım bana karşı kötü güçler kullandı,
- Yoldaşım bana tek bir doğru söz söylemiyor,
- Arkadaşım doğru sözümü yalanlıyor,
- Hilebaz adam bana tuzak kurdu,
- Ve sen, tanrım, ona engel olmadın...
- Bilge olan ben, niye cahil olan gençlerle kuşatıldım?
- Anlayışlı olan ben, niye cahiller arasında sayıldım?
- ...
- Tanrım, beni var eden babam, yüzümü yerden kaldırdı.
- Masum bir inek gibi, merhametle... İnilti,
- Daha ne kadar yüzüstü bırakacaksın, korumasız bırakacaksın beni?
- Daha ne kadar kılavuzsuz bırakacaksın beni.

Mistik bir teslimiyetin söz konusu olduğu bu pasajda Eyüp, maruz kaldığı kötülük, tanrıya karşı açık bir suçlamaya dönüşmek yerine garip bir mantıkla suçu kendisine yöneltmekte, kötülüğün kendisinden kaynaklandığı dolayısıyla bunu hak ettiğini itiraf etmekte ve bununla beraber yaşadığı sıkıntı nedeniyle Tanrıdan yardım istemekte ve ondan merhamet dilemektedir. Böylece kötülüğün kaynağı da nedeni de Eyüp üstlenmek suretiyle kendi Tanrı'sını aklamaya, onu kötülüklerden münezzeh kılmaya ve dolayısıyla Tanrı'nın mükemmel olduğu anlayışını yeniden tasdik etmeye çalışmıştır. Klasik teodise savunmasının tipik bir örneği olarak karşımıza çıkan bu pasaj, kötülük probleminin insan açısından ne anlama geldiğini ve bu sorunla nasıl başa çıkılacağını da göstermektedir.

Aslında teodise girişimiyle insan hem yaşadıklarını anlamaya/anlamlandırmaya hem de yaşadığı hayatı aşkın bir çerçeve içinde ve belli bir neden-sonuç ilişkisi içinde açıklamaya çalışmıştır. Zaten kötülük probleminin karşı insanın başvurduğu stratejinin temelinde de bu düşünce yatmaktadır. Bu düşüncenin tarihsel izini sürdüğümüzde karşımıza Antik Yunan düşünürlerinin bu konuyla ilgili sordukları ilk sorular çıkmaktadır. Nitekim David Hume'a göre (2014, 231), Epikouros'un teodiseye ilişkin sorduğu sorular, günümüzde bile önemini korumakta ve bu sorular her zaman için tartışılmaya devam edilmektedir. Peki ne diyordu Epikouros:

- (Tanrı) kötülüğü önlemek istiyor da gücü mü yetmiyor?
- O halde erksizdir.
- Gücü yetiyor da istemiyor mu?
- O halde kötücüdür.
- Hem gücü yetiyor hem de canı istiyor mu?
- O halde kötülük nereden geliyor.

Epikouros, klişe haline gelmiş olan bu sorularıyla sadece Tanrının inayetini, gücünü, kudretini tartışmaya açmakla kalmamış, iyiliksever bir Tanrı'nın neden dünyadaki kötülöklere izin verdiğinin cevabını da öğrenmek istemiştir. Ancak Epikouros, sorduğu sorulara bizzat kendisi cevap vererek, aslında Platon'un idealar dünyasındaki her şeye gücü yeten Tanrı anlayışını yıkmaya çalışmıştır. Çünkü Platon kötülüğün ontolojisini kabul etmeyerek, Tanrının ve onun dünya tasavvurunu mükemmel bulmuş ve onun inayetini her şeyin üstünde tutmuştur. Ona göre Tanrı mutlak ve iyi olarak en üstün idedir. Tanrı kötülüklerin değil, yalnız iyi olanın sebebidir. Dolayısıyla Tanrının hem kendisi hem de eylemleri iyidir. Onun ne kötülökle ne de insanın acılarıyla bir ilgisi olamaz. Kötülüğün kaynağı Tanrıda değildir, yaratmanın kendisi üzerinde gerçekleşen ezeli olan maddededir. Çünkü Tanrı iyidir kötü olan ise maddedir (Haklı, 2002, 203).

Platon'un felsefesinde kozmik evrende iyilik üzerine işleyen bir düzenin bulunması ve Tanrının bu kozmik düzeni adaletle ve iyilikle yönetmesi, onun kötülökle suçlanmasını ortadan kaldırmaktadır. Aslında alemin belli bir düzene göre yaratıldığı, bu düzen içinde hâkim unsurun iyilik ve adalet olduğundan dolayı Tanrının da iyi ve mükemmel olduğu anlayışı sadece Antikçağ düşünürlerinde değil, Ortaçağ Batı felsefesinde de yaygın bir görüş olarak öne çıkmaktadır. Örneğin eşi benzeri olmayan suçlarla itham edilen bir yaratana savunmak için ilk kez teodise sözcüğünü kullanan Leibniz (Neiman, 2006, 34) evrendeki mükemmel denge ve düzeni "önceden kurulmuş uyum" bazen de inayet terimiyle açıklamış, âlemin son

derece mükemmel işleyen bir mekanizmaya sahip olmasını tesadüf bulmamıştır. Ona göre bu düzenlilik başından beri vardı ve bunun tek kaynağı da Tanrıdır.

Leibniz, doğadaki düzenlilik yanında insanın özgür bir iradeye sahip olduğunu ve dolayısıyla iyilik veya kötülük konusunda özerk olduğunu düşünmüştür (Çınar, 2005, 177). Benzer bir görüş İbn-i Sina'nın felsefesinde de bulunmaktadır. O da tıpkı Leibniz gibi hem evrendeki kurulmuş uyumu Tanrının "iyi" ve "mükemmel" olmasına bağlamakta ve dolayısıyla "âlemin mümkün olan en iyi âlem" olduğu noktasında Leibniz ile buluşmakta (1997, 285) hem de insanın iyilik ve kötülük melekeleriyle donatıldığını ve bu konuda nasıl davranması gerektiğinin tercihini kendisine bırakıldığını, ancak Tanrının insanı sürekli iyilik üzerinde bulunmasını emrettiğini belirtmiştir. Schleiermacher (2015, 139) gibi bazı düşünürler ise teolojik açıdan kötülüğün ve günahın kurtuluşla bağlantılı olduğunu zira kötülük olmadan iyilik, günah olmadan tanrısal merhametin ve affın söz konusu olamayacağını iddia etmişlerdir.

Kötülük problemine daha çok teist dinler açısından yaklaşan bu düşünürler aslında dünyadaki kötülüğün varlığını kabul etmekle beraber tıpkı Platon gibi onlar da bunun nedenini maddede, yani insanın eksikliğinde görmüşlerdir. Özellikle de Ortaçağ Batı felsefesi, konuyu mutlak ve mükemmel olan bir Tanrı tasavvuruna dayandırmışlardır. Örneğin erken dönem Hıristiyan düşüncesinin önemli isimlerinden Augustne, Platon'un izinden giderek kötülüğün iyi ve adil olan bir Tanrıya yakıştırılamayacağını zira zaten Tanrının kötülükten muaf olduğunu iddia etmiştir. Ona göre Tanrı iyidir, yaptıkları kötü olamaz. Kötülük Tanrıyla ilgili bir hadise değildir, aksine iyi olan insanların kendi özgür iradelerini ve seçimlerini kötü kullanmalarıdır (Yaran, 2016:103) diyerek Tanrıyı kötülük probleminin dışında tutmaya çalışmıştır.

Augustne, kötülük problemini ilk günah öğretisiyle de ilişkilendirerek insanın cennetten kovulmuş olması dolayısıyla günahkâr olarak dünyaya gelmesi onun kötü yanının en somut belirtisi olarak değerlendirir. Ancak insan, Tanrı'nın inayeti ve onun lütfu sayesinde bu günahlarından kurtulacak ve selamete erecektir. Aydınlanma felsefesinin önemli isimlerinden Kant ise, özellikle kötülüğün pozitif bir tanımını yapmaktan kaçınarak, kendisinden önceki Augustne gibi Plâtoncu geleneği takip etmiş ve kötülüğü bir yokluk olarak değerlendirmiştir. Ancak bu yokluk bir iyilik yokluğu olarak değil, daha çok kültürlenmenin, medenileşmenin yani aydınlanma ve ilerlemenin pozitif katkısından yoksun olmak olarak değerlendirmiştir (Topuz, 2016, 267). Zaten Kant'ın felsefesinde insanın kendi aklını kullanamayışı onun kendisine yapmış olduğu en büyük kötülüktür.

Kant'a göre (2005, 225), "tembellik" ve "korkaklık" insanın ergin olamayışından dolayı aklını bir başkasının vesayetine vermesi nedeniyle ortaya çıkardığı iki temel kötülüktür. Bu vesayeti yani kendisine yapmış olduğu bu kötülüğü ortadan kaldırması için de insanın sadece kendi aklını kullanma cesaretini göstermesi yeterli olacaktır. Dolayısıyla Kant'ın teodise eleştirisi, insanın melekelerini dikkate almaması üzerine temellenmiştir (Çelik, 2014, 170). Yani insan bu dünyada metafiziksel çıkarımlardan hareketle düşünmeyi ve davranmayı bırakmalı, yaşamını sorgulamalı, hatalarını görmeli ve daha da önemlisi onu kötülüğe sevk eden amiller üzerinde düşünerek başkasının kılavuzluğundan kendisini kurtarmalıdır. Rehberi sadece aklı olmalıdır.

Batı düşünce tarihinde olduğu gibi İslam düşüncesinde de kötülük problemi üzerinde ciddi tartışmalar yapılmış, filozoflar, sorun noktasında her ne kadar farklı görüşler ortaya koymuş olsalar da ekseriyette benzer hususlarda ittifak etmişlerdir. Başta İbn-i Sina ve Farabi olmak üzere İslam düşünürlerinin kötülük problemini ele alırken başvurdukları ana kaynak Kur'an olmuştur. Kur'an'ın teodise ile ilgili temaları veya cevapları dört grupta toplamak mümkündür: Bunlar; imtihan ve eğitim, Cüz'i iradenin hatalı kullanılması, disiplin ve ceza ve gerçek adalet yurdu olarak Adalet'tir (Yaran, 2016, 127-146). Kur'an teodiseye bakarken, fiziksel olsun ahlaki olsun insanların başına gelen felaketlerin ve maruz kalınan kötülüklerin bir hikmeti olduğunu vurgular ve burada insandan da bu hikmeti kavraması ve yaşadığı olay karşısında sebat göstermesini bekler.

İslam düşünürlerine göre kötülükler "genel bir iyilik ve hayrın kaynağı olan ilahi inayetin gerçekleşmesine katkı sağlayan etkin ve edilgin olanın etkileşiminde rol oynayan zıt unsurların karşılaşmasından kaynaklanmaktadır. Biri yanıcı diğeri yakıcı tabiata sahip olan bu iki zıt unsurun karşılaşmasında bazen zarar ortaya çıksa da bunların var edilmelerindeki birincil kasıt, amaçlanan genel iyilikler ve hayırlardır" (Özdemir, 2016, 240). Yani tüm kemal sıfatlarına sahip olan ve her şeye gücü yeten Allah'ın kötülüklerin yaşanmasına izin vermesi, insanların imtihan edilmeleri yanında aslında onların iyiliğine de yöneliktir. İş daha da ileriye götüren İbn-i Arabi ise, özde kötü olan hiçbir şeyin bulunmadığını savunmuştur.

Hatta ona göre toplumda kötü olarak bildiğimiz şeyler, ya kişinin karakterine, doğasına uygun olmadığı için ya gelenek, göreneklere ters düştüğü için, ya da şeriat öyle hüküm verdiği için kötü olarak kabul görmüştür. Arabi, iyilik ve kötülüğün kişinin bunları nasıl anladığına ve bunları nasıl kullandığına göre değişebileceğini ileri sürer. Örneğin ona göre özünde iyi ve faydalı olan bal, alerjisi olan için son derece kötü bir gıdadır, hatta zararlıdır. Dolayısıyla iyilik varlıktan, kötülük de yokluktandır. Mutlak olan Allah aynı zamanda mutlak iyidir de (Akti, 2018, 258-261). Farabi'ye göre de "aklî alanda kötülükten bahsetmek mümkün olmadığı gibi duyulur kozmosta da insan iradesi dışında başka bir kötülükten bahsetmek mümkün değildir" (Karakaya, 2016, 224). İbn-i Rüşd ise kötülüğün mevcudiyetini kabuk eder ancak bu mevcudiyetin hayrın gerçekleşmesine mâni bir durum teşkil etmediğini iddia eder (Karakaya, 201, 493).

Dolayısıyla İslam filozofları kötülük probleminin varlığı veya yokluğundan ziyade daha çok kötülüğün yaratılmasındaki amacı ve hikmeti üzerinde durmaya çalışmışlardır. Buna göre kötülükler insan için bir imtihan vesilesidir. Bilhassa doğal kötülükler* imtihan ve terbiye içindir. Ahlaki kötülüklerin kaynağı insanın sınırlı iradesidir (Manafov, 2009:118). Eğer beklenmedik bir anda bir musibet meydana geliyorsa bu hiç şüphesiz Tanrı'dandır, ancak bunun sırrını anlamak insana düşen bir görevdir. İnsanın neyin iyi (hayırlı) neyin kötü (şer) olduğunu bilmediğine göre takdiri ilahiye teslim olmalı ve başına gelen felaketlere karşı sabırlı davranmalıdır. Nitekim Kur'an'ın birçok ayetinde* iyilik ve hayrın Allahtan, kötülük ise insanın fiillerinden kaynaklandığı belirtilir. Nisa Süresinin 79. Ayeti* buna delalet eder: "Başına her ne iyilik gelirse bu Allah'tandır; başına her ne kötülük gelirse bu da senin nefsendendir." Kısacası kötülükler teolojik açıdan bakıldığında yapılan yorumları genel olarak şu başlıklar altında toplamak mümkündür (Taylan, 1997, 75):

- 1- Kötü, iyinin tamamlayıcısıdır, o nedenle iyinin var olabilmesi, takdir edilebilmesi için mantık bakımından kötü de bulunmalıdır;
- 2- Tanrı'nın insanı özgür iradeli yarattığı ve ona bu yönde müdahale etmediği söylenerek, özellikle ahlaki kötülükler insanın bazen yapabileceği yanlışlardan Tanrı'nın sorumlu tutulamayacağı söylenmiştir,
- 3- Kötülükler, insanın ahlaki yetkinliği elde etmesi için savaşmak durumunda bulunduğu şeyler olduğundan anlamlıdır.
- 4- İslam ilahiyatında bulunmayan fakat Hristiyan geleneğe önemli yer tutan bir inanca göre, kötülüklerin temelinde insanın esasen günahkâr olduğu kabul edilir. İşte, insanın bu dünyada maruz kaldığı kötülükler bir anlamda bu günahın cezalarıdır. Bir başka yönden, eğer kötülükler hak edilmemişse, bunların mükâfatı Tanrı tarafından gelecek hayatta verilecektir. \
- 5- Gerçek din ve dindarlık için bu dünyadaki-kötülükler gereklidir. Çünkü, Tanrı'nın sevgi ve rızasını kazanmakta onlar imanı pekiştirirler. O nedenle, inanan kişi kötülüklerin ötesindeki hayır ve iyilikleri görmeye çalışmalıdır.

2. Peter L. Berger'in İlahi Adalet (Teodise) Sorununa Bakışı

Din sosyolojisinin önemli isimlerinden biri olan Berger, akademik çalışmalarında genellikle teoloji ile sosyoloji disiplininin imkânlarını birlikte kullanarak dini olguyu, fenomenolojik bir yaklaşımla ele almaya çalışmıştır. Zira ona göre sosyolojik ya da teolojik bir determinizme kaymamanın en güvenilir yolu budur. Kötülük problemi Berger'in de ehemmiyetle üzerinde durduğu ve anlamaya çalıştığı bir konudur. Ancak o diğer sosyal bilimcilerden farklı olarak teodisenin her ne kadar teolojik bir sorunun kaynağı olarak görülse de aslında dinin sosyal gerçekliğinin önemli bir unsuru olduğunu ve ancak günlük yaşam sosyolojisinin imkanları dâhilinde ele alınarak anlaşılabilirliğini düşünmüştür.

Berger'e göre beşerî yaşamda esas olan düzendir, yani *nomos*'tur. Her düzen belli bir düzensizliği ve kaotikliği de beraberinde getirir. Acı çekmek, kötülük veya ölüm gibi insan hayatını alt üst eden ve kurulu düzeni/sosyal yaşamı tehdit eden durumlar günlük yaşam sosyolojisinde bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu problemin fiziksel olduğu kadar metafiziksel olarak da açıklanması gerekir. Çoğu zaman bilimsel izahların yetersiz kaldığı durumlarda teoloji devreye girer. Onun için Berger (2005 :102), Tanrıyı haklı çıkarma veya kötülük problemi karşısında Tanrıyı savunma girişimi olarak

* Felsefe literatüründe kötülük problemi üzerine yapılan tartışmalarda kötülük genel olarak üç ana sınıfa ayrılmıştır. Buna göre hastalık yapan bakteriler, depremler, seller, yangınlar, fırtınalar, kuraklıklar gibi insan iradesini aşan ve onun eylemlerinden bağımsız olarak gerçekleşen kötülükler doğal (fiziksel) kötülük; sonlu varlıkların eksik oluşlarından, yetkin olmayışlarından kaynaklanan kötülükler metafiziksel kötülük ve bencillik, kıskançlık, açgözlülük, acımasızlık ve savaş gibi insanın özgür iradesiyle gerçekleştirdiği kötülükler ise ahlaki (moral) kötülükler denilir (Yaran, 2016, 27-35).

* Bakara, 261; İsra, 83; Mearic, 20; Fussilet, 49; Enbiya, 35; Felak, 5; Nas, 6.

* Nisa Süresi, 79. Ayet, Muhammed Esed, Kur'an Mesajı, İşaret Yayınları, İstanbul, 2009, 219.

gördüğü teodisenin, cevabı verilmekte zorlanan sorular karşısında herkesin zaman zaman başvurduğu bir açıklama tarzı olduğunu düşünmüştür. Onun deyiimiyle “günahsız bir kimsenin acı çekmesinin mutlak iyilik ve mutlak kudret sahibi bir Tanrı anlayışının yokluğunu ispat etmediğini göstermek için bir tez yazan geniş bilgili bir ilahiyatçı kadar, bir çocuğun ölümünü Tanrının iradesine bağlamak suretiyle açıklayan okumamış bir köylü de teodise ile meşgul olmaktadır.”

Berger’e göre ferdin yaşamında karşılaştığı kötülükler, sadece onun bireysel düzenini alt üst etmekle kalmaz, aynı zamanda bu kötülüğün neden meydana geldiği sorusunu da beraberinde getirir. Çünkü fert, kendisinden önceki atalarının yapmış olduğu gibi kendi yaşamını da anlamlı bir düzende geçirmek ister ve bunun çabasını verir. Günlük yaşamda karşılaştığı ama mevcut düzenini olumsuz yönde etkileyen her bir olayın açıklığa kavuşturulması gerekir. Böylece birey, teodise sayesinde yaşadığı acı tecrübeleri anlamlandırmak suretiyle sükûnetini koruyabilir, acıya katlanabilir veya zorluklara göğüs gerebilir. Hatta yazara göre hiç kimsenin yaşamak istemediği ama herkesin bir gün yaşamak zorunda kalacağı ölüm hadisesi bile insanı daha vakurlu ve sağduyulu yapabilir. Daha da ilerisi kişi güzel bir ölümü bile isteyebilir.

Berger’in teodise anlayışında insan temelde belli bir düzen ve istikrar isteyen bir varlıktır. Onun deyiimiyle söylemek gerekirse “insan yalnızlığı kabul edemediği gibi anlamsızlığı da kabullenemez” (2005:105). Yani insan açısından nasıl ki yalnızlık kabul edilebilir, katlanılabilir bir şey değilse ki, -insanın en önemli özelliği sosyal yanı olması, bir ötekiyle beraber yaşayabilmesidir- yaşamın süre giden akışkanlığı içinde bir boşluğun meydana gelmemesi ve cevabı havada kalan sorularının da bulunmaması gerekir. İnsanlar, hayatlarını etkileyen olayları anlamak ve anlamlandırmak isterler. Bu keyfiyetten kaynaklı bir durum değildir. Aksine insan olmaktan kaynaklı merak duygusunun zorunlu bir sonucudur. Zira insan anlamak isteyen bir varlıktır ve etrafında olup bitenleri açıklamak, özellikle de yaşamını etkileyen olayların nedeni bilmek ister. Dolayısıyla teodise bireyin somut hayatında dolaysız olarak etki etmektedir.

Nitekim Berger’e göre (2005, 107) teodise “ferde kendi hayat hikâyesinin düzensiz tecrübelerinin, toplumsal olarak kurulu düzenle ve onun kendi öz bilincindeki öznel karşılığı ile bütünleşmesine imkân verir. Fakat bu tecrübeler acı dolu olabilir, ama en azından hem toplumsal hem de sübjektif bakımdan inandırıcı olmaları dolayısıyla burada önem arz ederler.” Bu anlamda teodisenin ilk aşamada sağlamaya çalıştığı şeyin mutluluk değil mana arayışı olduğunu belirten Berger, insanın anlam arayışını sonlandıran en önemli metafiziksel çıkarımın da teodise olduğunu iddia eder. Örneğin insan kendisine musallat olan amansız bir hastalıktan kurtulmak ister. Çünkü hiç kimse acı çekmek istemez. Ama aynı zamanda hastalığa yakalanmasının nedenini de bilmek ister. Bu durum aslında herkes için geçerlidir. Yani herhangi bir kötülükle karşılaştığımızda hem bundan kurtulmak hem de bunun neden başımıza geldiğini bilmek isteriz.

Teodise tam da burada, yani yaşanan kötülüklerin nedenlerini açıklamak suretiyle devreye girmektedir. Teodise bize, haklı veya haksız fark etmez yaşadığımız şeyin belli bir anlamı bulunduğunu ve hiçbir şeyin öylesine, rastgele hayatımıza girmediğini anlatmaya çalışır. Bununla beraber teodise, doğal afetler, hastalık veya ölüm gibi kimi zaman katlanılması güç durumlarda bireye manevi anlamda dayanma gücü vererek çekilen acıların hafiflemesini de sağlar. Berger’e göre (2005, 108-109) teodisenin bireysel işlevi yanında en önemli toplumsal işlevlerinden birisi de toplumsal açıdan yaygın güç ve ayrıcalık eşitsizlikleri açıklayabilmesidir. Yani teodiseler “hem güçlü hem de güçsüzler hem ayrıcalıklı hem de yoksun kimseler için yasalaştırmalar olarak işlev görürler. Elbette sonrakiler açısından, onların durumlarını daha az çekilmez kılmak ve böylece o duruma isyan etmelerini önlemek için “afyon” işlevi görebilirken, öncekiler açısından ise, sübjektif bakımdan toplumsal konumlarının güç ve ayrıcalıklarından hoşnut olmalarının kendileri için oldukça önemli doğruluk kanıtları olma işlevi görebilir. Yalınkat bir ifadeyle söylemek gerekirse teodiseler, fakirlere fakirliklerinin anlamını kazandırırken, zenginlere de varlıklı olmalarına bir anlam verme imkânı sağlayabilir.”

Dolayısıyla Berger açısından teodisenin en önemli yanı, içinde keskin bir mistik düşünceyi barındırmasıdır. Zira mistisizm bireyin günlük yaşamını sadece anlamlandırmakla kalmaz aynı zamanda bizzat yaşamın kendisini anlamsız ve geçici olarak görülmesini sağlar. Bunun yanında teodise açısından mistisizmin bilinmeyen diğer bir yanı da mazoşist bir içerik taşımasıdır. Dini terminolojiyle söylemek gerekirse teodise, nefse eza vermek, nefsi köreltmek ve onu terbiye etmek ister. Böylece teodise bireye, maruz kalınan kötülüklerin aslında nefis için iyi bir şey olduğu ve dolayısıyla ne kadar acı verici olursa olsun buna kötülüğe katlanması gerektiği düşüncesini vermeye çalışır. Böylece birey, yaşadıklarını anlamlı bir çerçeveye yerleştirerek acılara dayanmayı ve kötülüklerle katlanmayı öğrenir.

Ayrıca teodise acı çeken kişileri teselli etmek için yaşanan kötülüklere karşılık mutlaka bir mükafatın -bu yakın veya uzak bir zamanda dünyada olabileceği gibi öte dünyada da olabilir- olacağını bildirir. Berger bu duruma ilişkin tarihte yaşanmış olan veba hasatlığını örnek verir. Bilindiği gibi Ortaçağ Avrupa'sında veba hastalığı nedeniyle yüz binlerce insan ölmüştür. "Kara Ölüm" diye bilinen bu hastalık nedeniyle millenarist hareketler ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde Sanayi Devrimi sonrasında geleneksel sosyal düzenin bozulmasıyla yaşanan ahlaki yozlaşmaya feryat edenler, yakın bir zamanda 'Mehdi geliyor' söylemini ortalığa yayarak insanları teskin etmeye çalışmışlardır. Kısacası Berger, insanlar, genellikle yaşadıkları veya içinden çıkamadıkları sorunların, ıstırapların veya haksızlıkların yakın bir gelecekte üstesinden gelineceğine dair bir göreceleştirme yoluna giderek bir teodisi ortaya koyduğunu iddia etmiştir.

Berger'e göre teodise bazen açık ve pratik bir zorlukla da karşı karşıya kalabilmektedir. Örneğin kuraklık karşısında Yahve'nin yağmuru yağdırmaması veya yakın bir zamanda dünyaya gelerek kötülükleri ortadan kaldıracığına inanılan Mehdi'nin gecikmesi veya gelmemesi gibi durumlar söz konusu olduğunda teodise ya başka bir dünyada ya da bir bakıma bu dünyada gizli başka bir gerçekliğe aktarım yapmak suretiyle sorunu tipik bir biçimde çözme yoluna girer. Diğer bir deyişle teodise, bu durumlarda mevcut ıstırapların ve kötülüklerin öbür dünya hayatında tersine çevrileceğini öne sürerek işin içinden çıkmaya çalışır. Hatta bu dünyada yaşanan kötülüklerin insanlar açısından iyi bir şey olduğunu zira öbür dünyada bunun mükafatının bu dünyadan çok daha fazla olacağını müjdesini de verir.

İlahi adalet teorisi açısından bakıldığında kötülük probleminin kaynağında insanın eylemleri, tercihleri ve hataları bulunmaktadır. Berger, teodisenin en başta gücümüzü aşan ve bizden bağımsız bir biçimde gelişen kötülüklerin Tanrıdan muaf etmemizi sağlamaya çalıştığını iddia eder ve bu durumu somutlaştırmak için de Eski Ahid'teki Eyüp örneğini verir. Daha önceden de vurgulandığı gibi Eyüp, bin bir çeşit hastalığa yakalanmış ve yaşamını hastalıkların verdiği ıstıraplarla geçirmiş olan bir peygamberdir. Eyüp önce bu sebepten kendisini hor görmüş ve toz toprak içinde sürünmüştür. Önce bu hastalığa neden yakalandığını Tanrıya sormaya cüret etmiş, ancak hemen ardından kendisinin bu türden bir soru sorma hakkının olup olmadığını sormaya çalışmış ve hemen soru sormaktan vazgeçmiştir. İlk başta neredeyse Tanrıya yöneltilen gizli bir suçlama aniden yerini insana yöneltilen bir suçlamaya bırakmış ve böylece teodiseyle Tanrı, her halükârda kötülükten münezzehe kılınmaya çalışılmıştır.

Eyüp örneğinde de görüldüğü gibi teodise, kişinin yaratılmış olmaktan kaynaklı acziyetini tasdik etmeye yarayan bir savunma mekanizması olarak işlev görmektedir. Kişi hem kötülüğü mantıksal olarak izah etmeye hem de neden bu kötülüğe maruz kaldığının teolojik cevabını öğrenmeye/almaya çalışır. Zira insan, yaşamında karşılaştığı olayları anlamak ve açıklamak ihtiyacını hisseden bir varlıktır. Özellikle de bilimin yetersiz kaldığı durumlarda teoloji sahneye çıkararak insanın merak ettiği sorulara cevap vermeye çalışır. Bu süreçte kişinin uğradığı haksızlığın veya yaşadığı kötülüğün ontolojik bir izahına girişen teodiseler, sadece insanın anlam arayışında ona kılavuzluk yapmakla kalmaz, aynı zamanda takdiri ilahi öğretisini yeniden üretecek biçimde varoluşsal formunu ama daha da önemlisi insanın epistemik sınırlarını zorlayarak kötülükle hiçbir ilgili olmayan bir Tanrı imgesinin yaratılmasını da sağlar.

Sonuç

Gerek Batı düşünce tarihinde gerekse İslam düşüncesinde kötülük problemi yani ilahi adalet (teodise) sorunu, felsefi ve teolojik boyutlarıyla sıkça tartışılmıştır. Teodise, Tanrının neden kötülüğe izin verdiği sorusuyla başlamış ve bu soruya günümüze kadar da net bir cevap verilememiştir. Zaten kadim bir sorun olarak teodise ile ilgili tartışmaların günümüze kadar sürmesinin temel nedeni de budur. Tarihsel açıdan bakıldığında soruna yönelik iki farklı eğilimin ortaya çıktığı söylenebilir. Bunlardan ilki, teodiseyi Tanrı'nın tasarrufu, iradesi ve kutsal metinlerde belirttiği hikmetler temelinde ele alan Musevilik, Yahudilik ve İslamiyet gibi *teist dinlerin* yaklaşımıdır. Buna göre dünyada var olan veya meydana gelen kötülüklerin Tanrı'nın sıfatlarıyla hiçbir ilgisi yoktur, esas bunun kaynağında insanın veya maddenin eksikliği bulunmaktadır.

Her şeye gücü yeten, mükemmel, adil, kudretli ve inayet sahibi olan Allah'ın kendi kullarını cezalandırması veya onlara kötülük yapması söz konusu değildir. Burada iyiliklerin Tanrıdan geldiği kötülüklerin ise insanın yanlış seçimlerinin, batıl yola (doğru olmayan) girmesinin ve çoğunlukla da Tanrı öğretisinin dışına çıkmasının sonucu olduğu düşüncesi bulunmaktadır. Gerek Hıristiyanlık teolojisi gerekse İslam düşüncesi, dünyada insanın maruz kaldığı kötülüklerin her şeyden münezzehe olan ve her şeye gücü yeten Allah ile ilişkilendirilmesini doğru bulmamışlardır. Aksine bir imtihan ve öğrenme sahasından ibaret olduğu düşünülen dünyasal kötülüklerin kimi zaman hayırlara vesile olabileceği, insanın kendi hakkında

hüküm verirken sabırlı, metanetli ama aynı zamanda iyilik ve kötülüğün mutlak sırrına vakıf olan Allaha sığınması gerektiğini düşünmüşlerdir.

Kötülük probleminden hareketle Tanrının yokluğunu ispatlamaya veya Nietzsche'nin yaptığı gibi Tanrıyı öldürmeye çalışan *ateistlerin* temel tezinde ise, insanın zaten doğası gereği kötü bir varlık olduğu ve dolayısıyla kötülüklerin kaynağında da bizzat insanın kendisi bulunduğu düşüncesi bulunmaktadır. Ateistlerin esas gayesi, Tanrının varlığına değil, yokluğuna delalet eden fikri mülhazaları ortaya koymak ve bunu da yeryüzünde yaşanan acılardan hareketle yapmaktır. Nitekim teistlerden farklı olarak kötülük probleminde yaklaşırken, genellikle bu sorunun kaynağına ilişkin felsefi veya teolojik tartışmalara girişmek yerine doğrudan Tanrının yokluğunu ispatlamaya çalışırlar. Anlaşılan o ki, kadim bir sorun alanı olarak karşımıza çıkan kötülük problemi, insanoğlu var olduğu sürece ahlaki, felsefi ve teolojik boyutlarıyla tartışılmaya devam edilecektir. Bu sorunu anlamaya veya açıklamaya dönük her entelektüel girişim, teodisenin yeniden üretilmesini sağlamaktan başka bir sonuç yaratmayacaktır.

Birçok düşünür gibi Peter Berger de kötülük problemiyle doğrudan ilgilenmiş olan bir din sosyoloğudur. Onun sosyal analizinde teodise, insanın ontolojik kaygıları gidermede ve çoğu zaman irrasyonelmiş gibi görünen olay ve olguları izah etmede hayati bir işlevi söz konusudur. Teodiseler, toplumda yaşanan düzensiz olayları sadece açıklamakla kalmazlar aynı zamanda bu düzensiz olayların neden meydana geldiğinin arka planını da yani metafiziksel çıkarımlarını da ortaya koyarak aşkın ve yüce olan bir Tanrı anlayışının güçlenmesini de sağlarlar. Berger'e göre kötülük problemi karşısında teodiselerin yapmaya çalıştığı şey, acı dolu tecrübelerin izahını yapmaktan çok bu acı dolu tecrübeleri aşkın bir çerçeveye yerleştirerek kişinin içinde bulunduğu kurumsal düzenin tesisini sağlamaktadır. Şurası söz götürmez bir gerçektir ki, kötülük probleminde ilişkin tartışmalar sürdüğü müddetçe inanan bir varlık olarak insan da kurtuluş vaadi içeren teodiselere sığınacaktır.

KAYNAKÇA

- Akti, S. (2018). *İbn Arabi'de Varlık ve Kötülük Problemi*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Berger, L.P. (2005). *Kutsal Şemsiye*. (Çev. A. Coşkun), İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Çelik, K. (2014). Kötülüğün Felsefesi: Felsefi Tecrübeye Kötülük Sorunu ve Kötülüğü Haklılaştırma Olarak Teodise. *Asos Journal*, Sayı:6, (155-182).
- Çevik, M. (2003). David Hume'da Kötülük Sorunu. *Dini Araştırmalar*, Cilt:6, Sayı:16, (25-38).
- Çınar, A. (2005). Leibniz'de Kötülük Problemi ve Teodise. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:14, Sayı:1, (161-177).
- Esed, M. (2009). *Kur'an Mesajı*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Haklı, Ş. (2002). Kötülük Problemi, Yaklaşımlar ve Eleştiriler. *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:2, (195-211).
- Hume, D. (2014). *Din Üstüne*. (Çev. M. Tunçay), Ankara: İmge Kitabevi.
- Kant, I. (2005). Aydınlanma Nedir?. *Liberal Düşünce*, Cilt:10, No:38-39, (225-230).
- Kalın, F. (2015). Friedrich Schleiermacher'in Düşüncesinde Kötülük Problemi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:16, (129-140).
- Karakaya, M. M. (2016). Farabi Felsefesinde Kötülük. *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt:52, Sayı:1, (211-224).
- Karakaya, M. M. (2019). İbn Rüşd Felsefesinde Kötülük. *Beytülhikme*, Cilt:9, Sayı:2, (493-512).
- Kramer, S.N. (2017). *Tarih Sümer'de Başlar*. (Çev. H. Koyukan), İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Madden, H.E. (2009). Farklı Açılardan Kötülük Problemi. (Çev. S. Şekeroğlu), *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:21, (151-167).
- Manafov, R. (2009). Meşşai Felsefe ve Kelam Düşüncesinde 'Adl-i İlahi' (Teodise Meselesi). *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı, 28, (103-122).
- Manafov, R. (2019). *John Hick'in Din Felsefesinde Kötülük Problemi ve Teodise*. Ankara: Elis Yayınları.
- Neiman, S. (2006). *Modern Düşünce Kötülük*. (Çev. A. Sargüney), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Öktem, Ü. (2018). "Platon Felsefesinde Kötülük Problemi. *DTCF Dergisi*, 58.1, (641-661).
- Özcan, Z. & Çam, T. (2019). Kötülük Problemi Neden İmana Engel Değildir?. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, (51-64).
- Özdemir, M. (2016). Kötülük Problemine Felsefi ve Kelami Açılardan Mukayeseli Bir Yaklaşım. *Journal of Islamic Research*, 27(3), (235-250).
- Özden, Ö. (1997). İbn-i Sina ve Leibniz'de Kötülük Problemi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 13, (269-286).
- Taylan, N. (1997). Din Felsefesinde Kötülük Problemi. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:11, (47-79).
- Topuz, M. (2016). Kötülüğü Kavranabilir Kılmak: Kant'ın Teodise üzerine Düşünceleri. *Beytülhikme: An International Journal of Philosophy*, Volume:6, Issue:2, (245-271).
- Yaran, C. S. (2016). *Kötülük ve Teodise*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Yasa, M. (2016). *Tanrı ve Kötülük*. Ankara: Elis Yayınları.
- Yüce, F. (2016). Din Felsefesinde Kötülük Problemi ve Teodise. *Felsefe Dünyası*, Sayı: 63, (179-202).